

OD KULTURE OTPORNOSTI I ZAHVALNOSTI DO DRUŠTVENOG PRIZNANJA

Božidar Popović *

UDK: 616.89:316

316:616.89

Prethodno priopćenje

Primljeno: 14. I. 2016.

Prihvaćeno: 17. VIII. 2016.

SAŽETAK

Danas, nakon dvadeset pet turbulentnih godina rata, poraća, gospodarske krize, neefikasne državne uprave, nedovoljnog rasta poduzetništva i raslojavanja društva, autor postavlja pitanje kako u aktualnim političkim, društvenim i gospodarskim okolnostima otvoriti temu društvenog priznanja ratnih veterana. Na temeljima dosadašnje vlastite prakse i istraživanja autor je pokušao napraviti pomak u razumijevanju gledanja na ratnu traumu od posttraumatskog stresa prema posttraumatskom uspjehu, posttraumatskom rastu i otpornosti kao komplementarnim parovima jednog kontinuuma u diskursu psihoterapijskog, individualnog, obiteljskog ili grupnog rada. Autor u ovom članku pokušava učiniti korak dalje i promišljati ovu problematiku u kontekstu šireg javnog prostora na temelju Gergenovih socijalno-konstrukcionističkih ideja, Gadamerovog razumijevanja razgovora i narativne prakse utemeljene na naslijeđu Foucaultovih ideja. Glavno pitanje koje autor nastoji problematizirati je kako na temeljima kulture otpornosti i zahvalnosti dosegnuti društveno priznanje ratnih veterana. Time se može otvoriti mogućnost novog razumijevanja kulture otpornosti i zahvalnosti na širem društvenom nivou.

Ključne riječi: PTSP, posttraumatski uspjeh, posttraumatski rast, otpornost, kultura traume, idiografičnost, kultura preživljenja, kultura zahvalnosti, društveno priznanje.

UVOD

Oslanjajući se na koncepcije Bena Shepada¹, zauzeo sam stav da je problem psihičkih poremećaja ratnih veterana uvjetovan društvenim i političkim čimbenicima, a ne samo medicinskim. Stoga su, kako tvrdi Shepard, najučinkovitiji oblici liječenja

* Dr. med. Božidar Popović (salutogeneza1@gmail.com), psihijatar i psihoterapeut, Opća bolnica Našice.

¹ Ben Shepard je povjesničar koji je proučavao mentalne poremećaje ratnih veterana i pripadajuće društvene i političke fenomene u različitim državama i kulturama od Prvog svjetskog rata do Zaljevskog rata (Shepard 2001). Sudjelovao je 2006. na konferenciji u Hrvatskoj, a njegovo je predavanje „Liječenje i posljedice posttraumatskog stresnog poremećaja s povijesnog gledišta“ publicirano u knjizi *Psihičke posljedice traume* (Lončar i Henigsberg 2007). Zahvaljujem na konstruktivnim sugestijama anonimnim recenzentima.

povezani s društvenim i političkim čimbenicima. Prateći Shepardove ideje, smatram kako su se ti društveni čimbenici pomalo izgubili iz vida u raznolikim diskursima o PTSP-u u Hrvatskoj. Upravo su ti društveni i politički čimbenici ključni za razumijevanje i rješavanje ovog problema, a to naglašava i Shepard: „Ako zapovjednici i političari (u godinama poraća, op. a.) svoj posao dobro obave², najvažniji dio psihijatrije bit će već napravljen. Ako ne, to će umnogome otežati rad kliničara“ (Shepard 2007: 11).

Posljednjih dvanaest godina sjedim u terapijskim grupama i imam priliku sudjelovati u individualnim terapijskim susretima osoba koje su preživjele traumatski događaj. Od 2009. godine do danas s temom *posttraumatski stres i posttraumatski uspjeh* sudjelovao sam na ukupno 32 različita događanja (predavanja, radionice s građanima i liječnicima, tribine s veteranima, simpoziji, kongresi i stručni psihijatrijski sastanci) u rasponu trajanja od 10 minuta do 15 školskih sati rada. Godine 2012. započeo sam antropološko istraživanje pod nazivom *Kultura preživljenja*³ – male priče Vukovara '91 u koje je uključeno 22 sugovornika. Rad je snimljen u audio-zapisu i jednim dijelom učinjeni su transkripti u suradnji s Hrvatskim memorijalno-dokumentacijskim centrom Domovinskog rata u Zagrebu. Tijekom te bogate prakse došao sam u svom istraživanju u doticaj s različitim teorijskim koncepcijama koje sam sintetizirao u stručnom članku (Popović 2013). U tom članku prezentirao sam svoje razumijevanje psihoterapijskog rada s traumatiziranim.

Svojim značenjem pojam posttraumatski uspjeh (O'Hanlon 1999) u Banninkovom članku (2008) unio je novost u moje dotadašnje promišljanje jer je upravo odgovarao svakodnevnoj praksi u kojoj sam sudjelovao s veteranima. Ta praksa je označavala narativ rasta i razvoja pojedinca nakon traumatskog događaja.

Daljnje epistemološko istraživanje traume dovelo me je do već etabliranih pojmova otpornosti i posttraumatskog rasta. Otpornost (*lat. resilio* = odskočiti natrag) se definira kao sposobnost preživljenja, oporavka i ustrajnosti u suočenju s različitim preprekama i prijetnjama slijedeći maksimu „ono što nas ne ubije, ojača nas“ (Banninik 2008). Bonanno i suradnici (2005) tvrde da je otpornost najčešće opaženi ishod nakon traumatskog događaja.

Posttraumatski rast⁴ (Tedeschi i Calhoun 1995) definira se kao opis iskustva

² Temeljem svojih istraživanja, pod konstatacijom „ako zapovjednici i političari svoj posao dobro obave“ (Shepard 2007: 11), podrazumijeva se da je rat bio pravedan, da je doživljen kao dobiven, da su ljudske žrtve i gubici dobili svoj smisao, da postoji primjerena egzistencija preživjelih i članova njihovih obitelji, da se razvija gospodarstvo u državi i opći društveni napredak, da postoji podrška, potpora i priznanje preživjelim na obiteljskoj, lokalnoj i državnoj razini, da mediji uz negativne aspekte rata i poraća iznose i pozitivne primjere otpornosti, postignuća, rasta i razvoja.

³ Pravim razliku između pojmova preživljavanje i preživljenje. Preživljavanje za mene znači vremenski neodređen događaj ili niz događaja koji mogu, ali i ne moraju, biti životno ugrožavajući. Preživljenje za mene znači jedan događaj s jasnim vremenski ograničenim odsječkom u kojem je osoba bila životno ugrožena i uspjela je preživjeti.

⁴ Radi zadržavanja fokusa na temi povezivanja kulture otpornosti i zahvalnosti s društvenim priznanjem, ovdje navodim i ostale koncepcije različitih autora koje držim bliskima izvornoj temi – rastu i razvoju nakon traumatskog iskustva: logoterapija (Frankl 1963), posttraumatska otpornost (Siebert 2005), psihologija heroizma (Zimbardo 2009). O svemu tome više u: Popović (2013).

pozitivne promjene nakon borbe s velikom životnom krizom. To može biti, npr., žalovanje nakon gubitka voljene osobe, iskustvo psihotraume, oporavak nakon karcinoma ili traumatske ozljede glave. Dakle, napredak ili pomak definiran kao posttraumatski rast se ne razvija, za razliku od posttraumatskog uspjeha, samo na područje traume (iskustva izvan uobičajenog ljudskog iskustva), nego i na druge navedene velike životne krize⁵.

Time želim načiniti paradigmatški iskorak od kategorijskog u smjeru dimenzijskog pogleda na traumu: od isključivog razumijevanja traumatskog iskustva kao posttraumatskog stresnog iskustva prema integrirajućem razumijevanju kao dvjema domenama istog kontinuuma – i stresa i preživljenja (otpornosti, uspjeha, rasta i razvoja) (Joseph i Linley 2008), povezujući te ideje s epistemologijom i praksom postmodernih sistemskih pristupa⁶ (Popović 2013).

U antropološkom istraživanju iskustava preživljenja odustajem od poopćavajuće kvantitativne nomotetične metode istraživanja i uvodim istraživanje pojedinačnog kvalitativnog idiografičnog⁷ osobnog iskustva ili narativa osobe, koje predočavam u odjeljku značaj priča preživljenja i otpornosti.

U prvom odjeljku započinjem s vlastitim razmatranjem društvenih i političkih okolnosti poraća posljednjih dvadeset godina.

U sljedećim odjeljcima pokušavam povezati razumijevanje nečeg što je individualno iskustvo, poput psihotraume i iskustva preživljenja i priča otpornosti, i progovoriti o interakciji pojedinca (traumatiziranog iskustvom preživljenja i obrascima otpornosti u poraću) i društva u poraću. To pokušavam učiniti oslanjajući se na ideje socijalnog konstrukcionizma (Gergen 1999), kao i na Gadamerovo razumijevanje jezika kao medija za sporazumijevanje razgovorom ili dijalogom (Jurić 2000), te kroz narativnu praksu na temelju Foucaultovih ideja (White i Epston 1989; Freedman i Combs 1996; Mills 2003). Povezivanje narativa ili priče osobnog iskustva pojedinca s društvenom recepcijom ima u konačnici za cilj promoviranje i osnaživanje kulture otpornosti i zahvalnosti.

Prije nego što za kraj uvodne elaboracije definiram što podrazumijevam pod društvenim priznanjem, kulturom otpornosti i kulturom zahvalnosti, želim definirati pojam kulture. Prema Raymond Williamsu,⁸ kultura se „definira kao opis univer-

⁵ Iako i posttraumatski uspjeh i posttraumatski rast opisuju napredak i promjenu nakon traumatskog iskustva, u svom se radu opredjeljujem za pojam posttraumatski uspjeh jer se autor pojma posttraumatski uspjeh (O’Hanlon 1999) isključivo referira na psihičku traumu kao uzrok kasnijeg terapijskog oporavka, promjene i uspjeha. Budući da je ratna trauma u osnovi cjelokupnog rada, priklonio sam se pojmu posttraumatski uspjeh iako sam otvoren i za druge opcije u daljnjoj stručnoj raspravi.

⁶ Zahvaljujem psihijatru Dinku Štajduharu na pomoći u izradi članka „Epistemologija psihotraume: posttraumatski stres i/ili posttraumatski uspjeh“.

⁷ Nomotetična metoda istraživanja pokušava utvrditi opća pravila i generalizacije, dok se idiografična metoda istraživanja fokusira na pojedinca. Više o odnosu nomotetične i idiografične metode istraživanja na: <https://louisenichols.wordpress.com/2011/09/30/nomothetic-research-vs-ideographic-research/> (30. rujna 2011.).

⁸ Raymond Williams (1921–1988), velški pisac i kritičar, utemeljitelj kulturalnih studija.

zalnih, vječnih vrijednosti (*idealna definicija kulture*), kao skup materijalnih svjedočanstava i vrijednosti zabilježenih u različitim medijima (*dokumentarna definicija kulture*)” (Batina 2012: 62), te na kraju kao „opis posebnog načina života u kojem se određena značenja i vrijednosti ne izražavaju samo u umjetnosti i mišljenju, nego i institucijama i u svakodnevnom ponašanju (*socijalna definicija kulture*)” (Williams 2006: 35–36, u: Batina 2012: 62).

Društveno priznanje je osobna percepcija pozitivne reakcije društva koje prepoznaje traumu/preživljenje osoba koje su iskusile i njihovu sadašnju tešku situaciju. Pod kulturom otpornosti podrazumijevam sve uspješne obrasce rasta i razvoja unatoč nedaći (ranjavanje, psihičke smetnje, egzistencijalna ugroženost) koju su veterani⁹ preživjeli ili prebrodili u poraću nakon oporavka, rehabilitacije i resocijalizacije. Pod kulturom zahvalnosti podrazumijevam društveno ukorijenjeno poštovanje i zahvalnost onih koji nisu sudjelovali u ratu, kako vršnjaka veterana, tako i mlađih nadolazećih generacija.

Zaključno, članak propituje koliko predložene teorijske koncepcije i dosadašnja praksa i istraživanje na lokalnoj razini mogu sudjelovati u pomaku od kulture preživljenja, otpornosti i zahvalnosti prema društvenom priznanju na nacionalnoj razini. Kultura se razvija kao proizvod dijaloške prakse kojom nastojimo razumjeti jedan drugoga. Time se može doći do novog razumijevanja kulture otpornosti i zahvalnosti na širem društvenom nivou što može koristiti kao primjer dijaloške prakse i u transnacionalnom kontekstu.

TEGOBNO PORAĆE: OD 1995. DO DANAS

Unatoč tome što je prilično vremena prošlo od početka Domovinskog rata, ratne i poratne posljedice i danas se osjećaju (pitanje dvojezičnog pisma¹⁰, zakonska rješenja za branitelje i stradalnike Domovinskog rata i sl.). Gospodarska kriza, koja je započeta 2008. godine i još uvijek traje, produbila je problem poraća. Dvadeset pet godina brojnih zakonskih rješenja i izmjena istih, poduzetih medicinsko-psihijatrijskih postupaka skrbi, mogućnosti ostvarivanja materijalnih prava, nejasnoća tko ta prava zaslužuje i u kojem obimu, te nažalost i zloupotrebe prava kroz kriminalne aktivnosti, otvaraju pitanja tako konstruirane pravednosti, a ujedno zajedno čine odraz stanja našeg društva do danas.

⁹ U našem javnom govoru udomaćio se pojam „braniteljska populacija”, koji se ne odnosi samo na veterane, nego i na članove njihovih obitelji, ali i na članove obitelji poginulih, umrlih ili nestalih hrvatskih branitelja. Razumljivo je da je ta skupina dosad imala potrebu razvoja vlastitog identiteta. Ipak, u ovome članku promičem ideju inkluzivnosti jer smatram da daljnji razvoj našeg društva traži potrebu njegovanja vrijednosti zajedništva i ujedinjenja, stoga ni na jezičnoj razini ne koristim taj pojam.

¹⁰ Nakon ratnih strahota pitanje dvojezične pismenosti ne može biti samo pravni problem, nego je on dio šireg postupka pomirenja dvaju naroda na brojnim razinama (političkoj, gospodarskoj, kulturalnoj itd.). U tom smislu primjer takvog pomirenja daju nam Francuska i Njemačka. Budući da koncepcije pomirenja prelaze okvire zadane teme, više o tome: Njemačko-francuski model za pomirenje (2015).

Kad su se sredinom 1990-ih počela ostvarivati prava, dominantna paradigma bilo je stradalništvo (gubici, ranjavanje, psihičke posljedice, prognanstvo itd.). U tome su tih godina (ali i danas) dominantnu ulogu imali medicinski postupci (pregledi, bolnička liječenja, invalidnost), a tada je to sveukupno omogućavalo rješavanje socijalnih problema umirovljenjem (što je tijekom dva desetljeća dovelo do eksplozije umirovljeničke populacije, a danas do dugoročno neodrživog omjera zaposlenih i umirovljenih).

Na međunarodnoj razini tijekom tog perioda vrlo intenzivno su na naše živote utjecali haški procesi: oni u kojima smo očekivali primjerene kazne za agresore na Hrvatsku (slučaj Martić, slučaj Ovčara, slučaj Perišić, slučaj Simatović, slučaj Milošević, slučaj Hadžić) i oni u kojima su optuženi bili naši generali Markač, Čermak i Gotovina. Na jedan neslužben način Domovinski rat okončan je u Hagu 16. studenoga 2012. oslobađajućom presudom za tzv. zločinački poduhvat u Oluji 1995. Tada je započelo novo razdoblje u kojem je potrebno ponovno redefinirati blisku nam prošlost za poželjnu sadašnjost i budućnost. Najbolje je to sažeo general Gotovina: „Rat pripada prošlosti, okrenimo se zajedno budućnosti.“

Očekivanja početkom 1990-ih da će Međunarodni sud za ratne zločine na području bivše Jugoslavije osuditi Srbiju za agresiju na Hrvatsku nisu se ostvarila jer se taj sud proglasio nenadležnim za pitanje agresije pojedine države na drugu državu¹¹(!).

Tih 1990-ih,¹² dok je Hrvatska bila što u latentnom što u manifestnom ratnom stanju i oslobađanju okupiranih područja, događali su se važni procesi u svijetu: globalizacijski tokovi kao nikad prije u povijesti čovječanstva, značajna informatizacija cjelokupnog života, razvoj koncepcije cjeloživotnog učenja, veća mobilnost radne snage nego ikada ranije te seljenje industrije na Istok. Svi ti procesi doveli su do toga da se hrvatskoj državi, prividno na kraće staze, više isplatilo umiroviti ratne veterane (i smanjiti kriterije umirovljenja stotina tisuća drugih radnika „na skrbi“ nakon propasti uglavnom socijalističkih giganata koji se nisu uspjeli prilagoditi novom kapitalističkom okruženju izrazito globalističkih tendencija) nego ih pripremiti za ostanak na tržištu rada. Posljedice su, kao što znamo, i za veterane i za državu katastrofalne.

U uvjetima buma hipotekarnih kredita i ulaganja u nekretnine (2000–2008) „malim“ ljudima je itekako bio zamagljen vidik gospodarskih tokova, iako su tih godina ekonomski stručnjaci upozoravali na neadekvatne gospodarske trendove (osobna potrošnja je rasla, gospodarstvo i javna uprava nisu restrukturirani, malo i srednje poduzetništvo nije poticano, izvoz nije bio pokriven uvozom, kuna je precijenjena itd.). U novije vrijeme je zbog tečaja švicarskog franka eskalirao problem

¹¹ Držim da dvadesetogodišnja praksa odustajanja od suđenja državama (kao po završetku Drugog svjetskog rata), i suđenje odgovornim pojedincima za genocid, ratni zločin ili povredu humanitarnog prava, nije dovela do željenih ishoda, iako se u početnom periodu rada Suda gotovo (naivno) podrazumijevalo da će osude pojedinaca dovesti do pomirenja među narodima. U tom smislu smatram da je dragocjeno promišljanje Galića (2015) o njemačkom i francuskom iskustvu i praksi.

¹² Tom razdoblju prethodili su ne manje važni povijesni događaji: srušen je Berlinski zid i urušio se Istočni socijalistički blok.

nesigurnosti i nestabilnosti kao kap koja je prelila čašu prezaduženosti i pravnih, i privatnih osoba. Poremećaj posttraumatske ogorčenosti¹³ (*engl.* PTSD – Posttraumatic Embitterment Disorder), autora Michaela Lindena (2003), kliničko-psihijatrijski opisuje stanje jednog dijela nezadovoljnih, razočaranih i ogorčenih branitelja (ali i građana s egzistencijalnim poteškoćama). I na kraju, ne malen problem, tijekom svih tih godina u neadekvatnim političkim, društvenim i gospodarskim okolnostima niz bivših ratnika, ratnih veterana (a s njima su povezani i članovi njihovih obitelji i najbliža lokalna zajednica) imao je, ili još uvijek ima, kronične poteškoće u okviru PTSP-a, komorbidnog depresivnog poremećaja te pridruženih ovisnosti o alkoholu i kockanju, ali i ozbiljne somatske poteškoće s manjom kvalitetom života i ranijom smrtnošću.

OD POSTTRAUMATSKOG STRESA PREMA POSTTRAUMATSKOM USPJEHU

Profesionalci mnogo pažnje posvećuju dijagnozi i negativnim posljedicama posttraumatskog stresa i PTSP-a. Ako traumatskom iskustvu pristupimo iz drugačijeg kuta, možemo se zapitati što ljudi rade kako bi preživjeli i što ih čini jačima. U tom smislu pojmovi otpornost, posttraumatski rast i posttraumatski uspjeh dolaze do izražaja (Bannink 2008).

U svom radu (Popović 2013) posttraumatski stres i posttraumatski uspjeh (Bannink 2008) vidim kao dva kraja kontinuuma u kojem i posttraumatski stres i posttraumatski uspjeh predstavljaju dio iskustva preživjelog. Kako su u osnovi psihoterapijske prakse konverzacija, razgovor, dijalog u kojem se kružno izmjenjuju koncepti, ideje i razumijevanja između sugovornika, tako se i u konceptu jedan kraj kontinuuma (posttraumatski stres) dotiče s počecima drugog kraja kontinuuma (posttraumatski uspjeh). Slažem se sa sljedećom konstatacijom Winka i Dillona (2002): „Jednostavno, mi ne vidimo posttraumatski stres i posttraumatski rast kroz ili–ili dihotomiju, već prije kao način da se bolje integrira razumijevanje raznolikosti procesa ishoda koji mogu slijediti nakon traume i koji mogu, u većoj ili manjoj mjeri, biti nastavak ili amplifikacija uobičajenih životnih razvojnih tokova.“ Wink i Dillon impliciraju da „posttraumatski stres i posttraumatski rast nisu odvojeni krajevi kontinuuma, niti su zaista odvojeni nepovezani fenomeni, već su to prije dva aspekta ljudskog funkcioniranja nastala nakon stresa i traume i mogu biti združeni jedan s drugim na različite načine“ (Joseph i Linley 2008: 341).

U tom smislu povezivanjem i jednog i drugog koncepta dirnut sam razumijevanjem koje nudi O’Hanlon¹⁴ da nije moguće razmatrati posttraumatski uspjeh bez

¹³ PTSD je kliničko-psihijatrijski fenomen opisan u zemljama bivšeg Istočnog bloka (posebice u bivšoj Istočnoj Njemačkoj), gdje se prihvaćanje vrijednosti slobodnog tržišta nije manifestiralo boljom kvalitetom života, nego su porasli nezaposlenost i društveni i socijalni problemi, a smanjena su i prava i/ili dostupnost socijalne skrbi i zdravstvenog osiguranja i obrazovanja, što je u ljudima potom rađalo nezadovoljstvo, razočarenje, ljutnju i bijes (Jakovljević 2014).

¹⁴ O’Hanlona brinu njegovi učenici koji njegov rad interpretiraju kao isključivo usmjeren prema

konceptija posttraumatskog stresa. Od velikog je značaja koja će se domena unutar kontinuuma, posttraumatski stres ili posttraumatski uspjeh, naglašavati kroz naraciju. Iako je svaka psihotrauma pojedinačno iskustvo osobe, od posebne je važnosti društvena recepcija niza pojedinačnih traumatskih iskustava kao dio šireg iskustva većeg dijela građana jedne države (kao što je to primjer s Domovinskim ratom u Hrvatskoj).

Nakon preživljenja ratnog stradavanja i gubitaka suboraca i/ili članova obitelji preživjele veže zajedničko iskustvo. Povezujući se u skupine preživjelih, dijeleći slične vrijednosti, potražuju pronalaženje novog smisla postojanja u svom životu (Frankl 1963) dajući novo značenje svrsi i smislu preživljenja (Popović 2013). O'Hanlon opisuje tri sastavnice *duhovnosti* kao izvora otpornosti. *Povezanost* znači pomak iz vašeg malenog izoliranog „Ja“ ili osobnosti u povezanost s nečim većim unutar ili izvan vas. *Suosjećanje* znači ublažavanje vlastitih stavova prema sebi i drugima, a ne biti protiv sebe, drugih ili svijeta. A *doprinos* znači nesebično služiti drugima ili svijetu (Bannink 2008; Popović 2013). Zsigurno su to konstruktivniji načini kako iskoristiti vlastito iskustvo i biti od pomoći zajednici preživjelih i društvu.

Važno je naglasiti da svaki pojedinačni razgovor, dijalog, priču ili narativ vidim kao dio šireg socijalno-konstrukcionističkog kreiranja stvarnosti (Gergen 1999), gdje svaki sudionik doprinosi i utječe svojim narativom. Na taj način, nasuprot kulturi traume, sudjelujemo u stvaranju kulture preživljenja, otpornosti i zahvalnosti osobama koje su preživjele traumatsko iskustvo i uspjele integrirati to iskustvo u svoju sadašnjost i budućnost. Isto tako, i društvo se u toj kružnosti izgrađuje tako osnaženim pojedincom ili skupinama osoba.

DRUŠTVENO KONSTRUIRANA REALNOST

Uvod

Polazeći od pretpostavki socijalnog konstrukcionizma (Freedman i Combs 1996; Gergen 1999) da su realnosti socijalno konstruirane, konstruirane pomoću jezika i organizirane i održavane u narativima (Štajduhar 2010), jezik kao dijaloški medij u terapijskom, ali i u društvenom, političkom i kulturnom kontekstu vidim kao priliku u kojoj je moguće od zapletenih i problemima zasićenih priča rasplitanjem istih izgrađivati priče otpornosti, rješenja, uspjeha, te rasta i razvoja (Šugman Bohinc 2000).

Gadamer¹⁵ promišlja da je „jezik... zapravo, ono u čemu mi nešto susrećemo i

posttraumatskom uspjehu i rastu. On kaže da svoj rad ne vidi isključivo kao posttraumatski uspjeh i rast, nego kao govor o traumama i preživljenju, o prošlosti i sadašnjosti, o problemu i rješenju. Svoj rad s traumatiziranimima metaforički je usporedio s hodanjem: da bismo pravilno hodali trebaju nam i lijeva i desna noga (bilješka razgovora s Miranom Možinom iz 2011., koji je prisustvovao O'Hanlonovoj radionici tijekom Svjetskog psihoterapijskog kongresa 2006. u Cambridgeu, UK).

¹⁵ Hans-Georg Gadamer (1900–2002), njemački filozof koji je dao važan doprinos razvoju filozofijske hermeneutike u 20. stoljeću.

nešto u čemu nam se uopće omogućuje da nas nešto susreće" (Jurić 2000: 626). On govori o jeziku kao iskustvu ili jeziku kao razumijevanju. Govori o dolaženju do riječi u kojemu se kazuje cjelina smisla. Jezikom stvaramo značenja i dogovore u određenom kontekstu, a kontekst razgovora ili dijaloga omogućuje povezivanje razumijevanja različitih sugovornika u sporazumijevanju. Pod sporazumijevanjem Gadamer podrazumijeva da se radi „o stalnom međuodnosu između čovjeka i svijeta, gdje je jezik medij sporazumijevanja, sredina u kojoj se spajaju Ja i svijet... međusobno susreću, međusobno oslovljavaju, međusobno 'motiviraju' i u odnošenju uvjetuju. Tek se u slučaju sporazumijevanja¹⁶ može govoriti o razumijevanju u punom smislu" (Jurić 2000: 626).

Naposljetku se oslanjam na radove Foucaulta u kojima on promišlja da je „jezik... instrument moći i ljudi imaju moć u društvu upravo razmjerno svojoj sposobnosti da sudjeluju u raznim diskursima¹⁷ koji oblikuju to društvo" (Freedman i Combs 1996: 91).

Bruner navodi da su „dominantni narativi... jedinice moći i značenja. Sposobnost da se ispriča vlastita priča ima političku komponentu; mjera dominantnosti narativa jest mjesto koje mu se dodjeljuje u diskursu. Alternativnim... pričama obično nije dan prostor u kanalima društvenog ustrojstva i one se stoga moraju nastojati izraziti u neovisnim medijima i disidentskim skupinama" (Bruner 1986: 19, u: Freedman i Combs 1996: 91). U dominantnoj kulturi traume, alternativne priče preživljenja i otpornosti, ponuđene kroz razumijevanje i ideje prezentirane u ovom članku, a na temelju istraživanja i dosadašnje prakse s mojim suradnicima, podjarmljene su i tek traže svoje mjesto da se čuju i postanu dio javnog govora (Mills 2003).

Teorijske pretpostavke socijalnog konstrukcionizma, Gadamerovo razumijevanje jezika i praksa narativne terapije utemeljena na radovima Michela Foucaulta omogućuju mi da malim alternativnim pričama preživljenja iz rata i pričama otpornosti iz poraća dam glas i mjesto koje zaslužuju uz dominantnu kulturu priča stradanja i traume te nepravde, neuspjeha, nezadovoljstva i razočaranja.

Važnost priča preživljenja i otpornosti

Temeljeno na dosadašnjem znanju, seminarima, radionicama i praksi u kojoj sam susreo različite priče prožete problemima, mogu reći da se mi psihoterapeuti uglavnom bavimo ljudima koji imaju odgovarajuće probleme pripadanja na određenim razinama bivanja ili postojanja – s partnerom, obitelji, djecom, radnim okruženjem

¹⁶ U kontekstu konstruktivistične epistemologije sporazumijevanje za mene počiva na kružnoj kauzalnosti interpretacija i interpretaciji **interpretacija (ili razumijevanja razumijevanja) sugovornika**. „Po Batesonu i Bateson (1987: 242) možemo znanost *epistemologije* definirati kao proučavanje kako određeni organizmi (ili agregati, skupovi ili udruženi organizmi) znaju, razmišljaju i odlučuju se. Po von Foersteru (1990) epistemologiju definiramo kao znanost (proučavanje, teorija) razumijevanja" (von Foerster 1990, u: Šugman Bohinc 2003).

¹⁷ Diskurs definiram kao „sistem iskaza praktičnih postupaka i institucionalnih struktura koji imaju zajedničke vrijednosti" (Hare-Mustin 1994: 19, u: Freedman i Combs 1996).

ili zajednicom u kojoj žive. Priče mojih kolega psihoterapeuta¹⁸ o ideji bliske smrti i tankoj liniji koja razdvaja život i smrt pokazale su mi da takva iskustva imaju posebno značenje za svakoga tko je preživio nešto slično. Priče preživjelih iz bitke za Vukovar 1991. (Runtić 2014) pobudile su moj interes za koncept preživljenja. Stoga vjerujem da je preživljenje i otpornost osobe koja je preživjela traumatičan događaj – iskustvo izvan uobičajenog ljudskog iskustva – neprocjenjivo iskustvo za tu osobu, obitelj i zajednicu u kojoj živi, i bitno je da bude naglašeno i iskorišteno tijekom terapijskog rada koristeći ideje posttraumatskog uspjeha, rasta i otpornosti (Popović 2013).

Primjer priče preživljenja

U kontekstu priča preživljenja Vukovaraca zatočenih u srpskim koncentracijskim logorima posebno mjesto za mene imaju priče prožete humorom i duhovitošću. U antropološkom istraživanju *Kultura preživljenja – male priče Vukovara '91* susreo sam se s brojnim humorističnim pričama u okolnostima svakodnevne ugroze vlastitog života. Humor i duhovitost smatraju se važnim čimbenicima otpornosti, a u nehumanim okolnostima logoraškog života to dobiva značenje važnog poticaja i motiva da se preživi sadašnji trenutak i dočeka sljedeći dan. Jedna od prvih priča (koju su logoraši u nizu navrata prepričavali), a za koju sam posebno emotivno vezan jer mi je bila poticaj za daljnji istraživački rad, ona je iz knjige Predraga Matića (2005: 223–224):

Na ispitivanje je otišao i Petar Ore, stariji gospodin iz Zagreba, podrijetlom iz Berka, sela nedaleko Vukovara u koje se vratio da na početku rata brani Domovinu. Po povratku u štalu nije mogao stajati koliko je bio izmučen premlaćivanjem. Ipak, optimizam i humor ni tada ga nisu napuštali. Ne vjerujući nekim ljudima oko sebe, malo je skratio i izokrenuo priču i opisao je tijek svoga ispitivanja započevši: Između ostaloga, pitao me na što me asocira riječ jastreb.

– I što si mu rekao? – upitali smo u jedan glas, znajući da su ga pitali za Dedakovića i Borkovića kojima su to bili ratni nadimci.

– Pa sam mu rekao da je to ptica grabežljivica i da... – nije dovršio jer smo svi prasnuli u smijeh.

– Na to me upitao da li ga ja to zajebavam i odvucli su me u neki podrum za batinjanje – nasmijao se mlako, s bolnim grčem na licu, te dodao:

– A da nije možda mislio na onaj borbeni avion?

Primjer priče otpornosti

Uz priče preživljenja u ratu, važne su i priče o životnoj nesalomljivosti i otpornosti, nastale u poraću tijekom oporavka nakon ranjavanja, resocijalizacije i ponovnog pronalaženja smisla življenja ili pokretanja druge životne ili poslovne karijere.

¹⁸ Iskustvo s radionice koju je vodio Frederic la Belle na Svjetskom kongresu obiteljskih terapeuta u Portorožu 2009.

Sjedim u čekaonici pred vratima na koja trebam ući po treći put da mi konačno odrede stupanj invalidnosti nakon trostrukog ranjavanja 1995. u akciji Una¹⁹. I tako s pogledom u ta velika vrata koja se trebaju otvoriti, vrti mi se film po glavi kako smo prešli Unu, upali u zasjedu, i kada je poginulo previše mojih suboraca, a nas ranjenih je bilo na desetine... Sjedim u invalidskim kolicima s Cigom u sobi, a on vrti u rukama 'maricu', a ja se pitam ima li neki drugi put. Odlazim u dvoranu za vježbanje i započinjem puzati s gipsom na ranjenoj nozi. To su bili moji prvi koraci oporavka. Nakon dvanaest operacija, ustajanja iz invalidskih kolica, hodam uz pomoć štakama, a onda i njih odbacujem. Nakon što sam na satelitu Eurosporta gledao gimnastičko natjecanje, put je bio za mene samo jedan: idem u teretanu. Taj dan sam po prvi put uspio podići šipku.

– Kaaarić!! – prolomilo se hodnikom.

Ulazim u prostrani ured, dočekuje me liječničko povjerenstvo. Predajem im dokumentaciju, provjeravaju moj identitet, međusobno se pogledavajući, u nevjerici:

– Ma, vidi ti njega, isklesan ko Apolon... Momak, znaš, malo je teško povjerovati da čovjek s ovako teškim ranjavanjem kako piše u dokumentaciji može izgledati tako dobro.

I onda malo ironično:

– A gdje si ti bio ranjen?

Ono, provjerava me, da vidi da ne muljam. I kažem mu u akciji Una. Moli me da se skinem, prilazi mi i provjerava mi nekoliko od dvanaest mjesta ranjavanja gdje sam izbušen.

– Aaaa! – kriknem od boli na svaki doticaj njegovog prsta s mojim 'rupama'.

Iznenadjeni su kako unatoč oštećenom ulnarisu i Dupuytrenovoj kontrakturi mogu raditi bench. Opisujem im kako sam napravio gurtnu u radiokarpalnom zglobu i uz tri prsta lijeve šake dizao utege. Ne vjerujući, doktor odlazi po članove druge komisije da se i oni uvjere u 'fenomen', kako su me tada nazvali. Jedan od njih me provjerava, ne vjerujući da sam prošao kalvariju ranjavanja, o okolnostima akcije. Ja mu kažem... Na kraju mi doktor pruža ruku i kaže:

– Svaka čast momak, mogao bi biti uzor svim hrvatskim braniteljima, jer stvarno radiš na sebi. Svoju mirovinu si stvarno zaslužio.

Moj je stav da su ljudi najveća vrijednost jednog naroda. Ratovi, općenito kroz povijest, a onda i Domovinski rat, ostavljaju poseban pečat na generaciji koja je sudjelovala u njemu. Vrijednosti tih narativa, alternativnih priča (po Bruneru) je to što su prožete spretnošću, domišljatošću, zajedništvom, kreativnošću, odvažnošću, junaštvom, srčanošću, otpornošću, prkosom, brižnošću, humorom i, u konačnici, ljubavlju. Sve su te vrijednosti snažan izvor snage preživljenja i otpornosti koja može biti nadahnuće sadašnjim i budućim generacijama u razvoju kulture otpornosti i zahvalnosti.

¹⁹ Iskaz kazivača Srećka Karića, veterana 1. gardijske brigade Tigrovi.

Dvojni pogled: od kulture traume prema kulturi preživljenja, otpornosti i zahvalnosti

Sažimajući temeljne pretpostavke socijalnog konstrukcionizma (realnosti su socijalno konstruirane pomoću jezika, organiziraju se i održavaju u narativima, narativnom praksom i pričama suoblikujemo realnost), koje sam potkrijepio pričama o preživljenju i otpornosti, pokušat ću predstaviti dihotomni sustav komplementarnih parova, koji sam nazvao *dvojni pogled*²⁰.

Od velikog je značaja rasplitati zapletene i zasićene priče *problema* i izgrađivati i naglašavati priče *otpornosti, rješenja, uspjeha*, te rasta i razvoja²¹. Zbog toga je, kad govorimo o Domovinskom ratu i poraću, poželjno uz pogled u *prošlost* (kako na tragična iskustva, tako i na pozitivna iskustva preživljenja) usmjeriti se i prema tome kako prošlost ima svoj smisao u *sadašnjosti* i u *budućnosti*.

Uz uronjenost naše kulture u tzv. dominantne *velike priče* iz Domovinskog rata, poželjno je naglašavati tzv. alternativne *male priče* preživljenja iz rata, te priče otpornosti i zahvalnosti iz poraća.

Narativu koji predočava događaje iz prošlosti samo kroz prizmu *informacija* ili *činjenica* treba pridodati i *pozitivne emocije* otpornosti, posttraumatskog rasta i uspjeha malih priča.

Tim iskoracima pomičemo se iz postojeće *kulture traume* (naglasak na prošlim traumatskim iskustvima, razočaranju, nezadovoljstvu) prema *kulturi preživljenja, otpornosti i zahvalnosti* (naglasak na sportu i rekreaciji, radu braniteljskih zadruga, poduzetništvu, umjetničkom izražavanju, duhovnom razvoju ili svjedočenjem malih priča preživljenja i otpornosti).

OD KULTURE PREŽIVLJENJA, OTPORNOSTI I ZAHVALNOSTI DO DRUŠTVENOG PRIZNANJA

Društveno priznanje

Dodatni poticaj zaokruživanju razumijevanja dosadašnje prakse unio je moj doticaj s konceptom društvenog priznanja²² (*engl.* social acknowledgment). Istraživački rad Ljubotine i suradnika (2007) s ratnim veteranima, i zaključci vezani za društveno priznanje, pokazuju da odnos drugih ljudi ili društva prema traumatiziranim utječe

²⁰ Koncept *dvojni pogled* posvetio sam Marijanu Almašu, 100% HRVI, kojem su nakon teškog ranjavanja ostala u paru dva oka. Na simboličan način, kako se očne jabučice zajedno simetrično pomiču, tako i navedeni komplementarni parovi dobivaju novi smisao kad obje dimenzije nadopunjuju jedna drugu.

²¹ Michael Yapko (2012) je na tu temu sintetizirao maksimu „što se naglašava, to se povećava“, a poznata je i priča Cherokee Indijanaca o dva vuka (<http://www.firstpeople.us/FP-HTML-Legends/TwoWolves-Cherokee.html> (15. svibnja 2013.)).

²² Zahvaljujem psihoterapeutkinji Zdenki Pantić koja me je uputila na istraživanje Ljubotine i suradnika (2007) u kojem je i sama sudjelovala.

na njihov oporavak. „Osobe koje su preživjele ratne traumatske događaje vjerojatno će biti izuzetno osjetljive na to kako drugi reagiraju na njih i kako oni opisuju ili tumače traumatski događaj i ulogu koju su odigrali u njemu. Razlike u društvenom priznanju mogu utjecati na to kako osobe koje su preživjele traume procesuiraju svoja traumatska iskustva, i emocionalno i spoznajno“ (Ljubotina *et al.* 2007: 158). Društveno priznanje definira se kao „osobna percepcija pozitivne reakcije društva koje priznaje traumu/preživljenje ljudi i njihovu sadašnju otežavajuću situaciju“ (Ljubotina *et al.* 2007: 158). Za razliku od društvene podrške, koja podrazumijeva emocionalnu i organiziranu podršku koju osoba prima od ljudi u svojoj okolini, društveno priznanje uključuje širi društveni kontekst, što znači da to nisu samo pojedinci, nego su to društvene skupine koje utječu na ljude svojim stavovima (Ljubotina *et al.* 2007).

Razlike u društvenom priznanju mogu utjecati na to kako preživjeli doživljavaju svoje traumatsko iskustvo: ako je ono indiferentno, preživjeli se doživljavaju odbačenima ili optuženima za svoje stanje; ako je ono pozitivno, društveno priznanje uključuje razumijevanje razumijevanja (bezuwjetnu potporu osobi)²³. Pojam *društveni* (Ljubotina *et al.* 2007: 158) odnosi se na različite koncentrične krugove društvenih mreža:

1. najbliža društvena mreža preživjelih (npr. partner, obitelj i prijatelji);
2. značajne osobe (npr. lokalne vlasti, svećenici);
3. grupe (npr. radno mjesto, sugrađani); i
4. impersonalne ili neosobne iskaze mišljenja (npr. mediji) o iskustvima žrtava ili preživjelih.

Za razliku od onih koji su preživjeli druge traumatske događaje, npr. prometnu nezgodu ili prirodnu katastrofu, gdje odnos društva i društveno priznanje nema utjecaja na preživjele, „treba naglasiti da, u slučaju ratnih veterana, razumijevanje (društveno prihvaćanje)²⁴ služi kao jedan od najznačajnijih čimbenika u uspješnoj integraciji traume. Rezultati dobiveni među veteranima Vijetnamskog rata ističu važnost poslijeratne emocionalne podrške i životnih događanja za izražavanje kroničnog PTSP-a“ (Ljubotina *et al.* 2007: 164).

²³ U engleskom originalu stoji *unconditional support*. Na temu društvenog priznanja preporučam pogledati kratki video-zapis: *Marathon Runners Stop to Honor World War II Veteran* (https://www.youtube.com/watch?v=dp_OiWVcq1Y (4. ožujka 2014.)).

²⁴ Pojam „bezuwjetna potpora“ (*engl.* unconditional support) zajedno s pojmom „društvena prihvaćenost“ (*engl.* social acceptance) otvara pitanje različitosti epistemologija autora članka i izvora iz kojeg je citiran (Ljubotina 2007). Članak sam pokušao pisati iz perspektive konstruktivističke epistemologije pa u konstruktivističkom poimanju značenja umjesto „bezuwjetne potpore“ i „društvene prihvaćenosti“ predlažem „razumijevanje“ i „razumijevanje razumijevanja“. Razumijevanje proizlazi iz dijaloga u kojem svi sudionici osjećaju da ih se razumjelo, odnosno iz dijaloga koji vodi do nekog zajedničkog razumijevanja i sporazumijevanja. Pritom sudionici 1) obogaćuju jedni druge svojim interpretacijama, 2) sklapaju dogovore oko zajedničkih interpretacija i 3) zadržavaju svoju interpretativnu razliku (Šugman Bohinc 1998). Zato, u duhu konstruktivizma, bezuwjetnu potporu i društvenu prihvaćenost vidim kao rezultat dijaloga, a ne kao polaznu točku.

Financijska i druga materijalna prava nedostatna su podrška za tu osjetljivu skupinu. Kognitivni pristup naglašava veliki nerazmjer između toga kako veteran opaža žrtvu koju je podnio za opće dobro od reakcije drugih ljudi. U ispitivanom uzorku na testu samoopažanja društvenog priznanja 38,1% veterana smatra da članovi njihove obitelji ne razumiju njihove probleme i ne priznaju ono što su veterani prošli, a njih čak 95% smatra da ih država ne razumije i ne priznaje. Ipak većina smatra da im najveću podršku pruža upravo obitelj. Ljubotina i suradnici (2007) zaključuju kako „ostaje pitanje je li opaženi manjak socijalnog priznanja u ovom uzorku posljedica stanja ispitanika (utjecaj traume), odgovor njihove posttraumatske okoline (društvo, obitelj) ili rezultat crta ličnosti koje interferiraju s tretmanom. Jasno je da se ne može generalizirati na osnovi jednog istraživanja, ali autori zaključuju da se možemo upitati jesu li očekivanja veterana nerealna ili oni doista doživljavaju nedostatak razumijevanja u zajednici: čini se da materijalne beneficije nisu mogle zamijeniti simboličke izraze priznanja (tj. veteranima su potrebni jasni odgovori o priznanju patnje i doprinosa zajednici nasuprot nejasnim odgovorima društva o njihovoj ulozi što pojačava ljutnju, zbunjenost i interferira s rezultatima tretmana)“ (Pantić 2012: 280).

Dijalog kao poveznica kulture otpornosti i zahvalnosti s društvenim priznanjem

Na temelju teorijskih pretpostavki Gergenova (1999) socijalnog konstrukcionizma (prema kojem je svaki pojedinačni dijalog, priča ili narativ dio šireg socijalno-konstrukcionističkog kreiranja stvarnosti, gdje svaki sudionik pridonosi i utječe svojim narativom), kao i Gadamerova razumijevanja jezika, te prakse narativne terapije utemeljene na Foucaultovim radovima o podjarmljenosti alternativnih priča u dominantnom diskursu i, na koncu, slijedeći Williamsovu socijalnu definiciju kulture kao „opis posebnog načina života u kojem se određena značenja i vrijednosti ne izražavaju samo u umjetnosti i mišljenju, nego i u institucijama i u svakodnevnom ponašanju“ (Williams 2006: 35–36, u: Batina 2012: 62), vjerujem da je integracija našeg društva važna pretpostavka daljnjeg razvoja.

Narativi ili priče gdje se ljudi susreću u dijalogu, razgovoru u kojem dijele svoje ideje, interese, uvjerenja i vrijednosti²⁵, interpretacije (i interpretacije interpretacija) ili razumijevanja (i razumijevanje razumijevanja) u formalnim ili neformalnim projektima zajednički participiraju. Dakle, susretanje ljudi kroz prizmu dviju kulturnih praksi – otpornosti i zahvalnosti, u dijalogu i razgovoru, podrazumijeva razumijevanje razumijevanja značenja u određenom kontekstu, fokusiranje na željene ishode, dogovaranje oko zajedničkih interpretacija uz zadržavanje interpretativnih različitosti. Ulaženje u odnos s bilo kojom osobom, pa tako i s preživjelima, znači odustajanje od sigurnosti i otvorenost za rizik, za „sigurnu nesigurnost“ (Možina 2010). Za takav

²⁵ Na temelju knjige Singera i Senora *Start-up nacija: tajna izraelskog ekonomskog čuda* (2014) zanimljivu usporedbu razvoja poratne kulture na razini vrijednosti i uvjerenja u Izraelu i Hrvatskoj (obje države su izrasle u ratu za slobodu) donosi članak Nataše Vlašić Smrekar (2014).

dijalog potrebno je osigurati prikladno vrijeme, razviti stav uvažavanja i otvorenosti za idiografičnost unikatnih pojedinačnih iskustava (McLeod 2007), te interes i znatiželju za nova iskustva, proslaviti uspješne male korake (Šugman Bohinc 2003) i pomake u zajedničkim projektima (npr. članovi lokalne zajednice putem institucija ili udruga). Odustajanjem od pozicije autoriteta, znalca i moći, te uranjanjem u poziciju „neznanja“ (Anderson i Goolishian 1992), omogućuju se uvjeti u dijalogu za stvaranje kreativnih i poduzetnih zajedničkih priča suradnje (Šugman Bohinc 2000). Važno je da mi kao sugovornici osvijestimo svoje mogućnosti, sposobnosti i granice, provjerimo koliko možemo čuti teške sadržaje ili postupke, zadržimo stav neosuđivanja i nosimo se s emotivnim reakcijama u tom odnosu. Tek u odnosu, susretu i suradnji s osobama koje nemaju iskustvo preživljenja, ili obrasce otpornosti nakon traumatičnog događaja, preživjeli sebi i bližnjima, ali i cijeloj zajednici u kojoj žive naglašavaju žilavost, nesalomljivost čovjekove snage, te tako iz besmisla traumatskog događaja ponovno potražuju smisao (Frankl 1963), osmišljavanjem svoje sadašnjosti i budućnosti razvijaju obrasce otpornosti.

Stoga društveno priznanje vidim kao ishodišnu točku neprestanog dijaloga, suradnje i su-kreiranja kulture otpornosti i zahvalnosti naglašavanjem pozitivnih koraka, fokusiranjem na pomake, uspjehe, sadašnja postignuća u poduzetništvu, obrtu, sportu i rekreaciji, humanitarnom radu, zadrugama, kulturi i umjetnosti. Na nacionalnoj razini u tim procesima kultura i umjetnost mogu, npr. kroz strip, animaciju, film ili literaturu, stvarati društveno priznanje koje potražujemo. To mogu biti tradicionalni načini obilježavanja kao što su sjećanja na važne događaje, ali i na autentičan način inovativni i kreativni projekti mogu polučiti neočekivana postignuća i dobitke.

Primjeri takve dobre prakse nemaju smisao samo za sudionike projekta, oni mogu imati odjek i u široj zajednici, te biti uzor u transnacionalnom kontekstu.

Na temelju spomenute prakse, istraživanja i teorijskog razumijevanja, zajedno sa suradnicima učinili smo društveni iskorak na način da smo inicirali ili provodili različite kontinuirane projekte u lokalnoj zajednici²⁶ (ponajprije u Našicama i Belišću). Ti projekti²⁷ – na platformi Gergenovih socijalno-konstrukcionističkih ideja, Gadamerovog razumijevanja jezika kao medija za sporazumijevanje i narativne prakse na podlozi Foucaultovih ideja – imaju za cilj promoviranje dijaloga između kulturnih

²⁶ Nužno je napomenuti da mi nismo jedini koji djelujemo i promičemo kulturu preživljenja, otpornosti i zahvalnosti na lokalnom ili nacionalnom nivou.

²⁷ Od 2010. u Belišću se svake godine u studenom, u organizaciji Gradske knjižnice i čitaonice, održava projekt *Vukovar 1991. u Belišću...* Od 2013. u Našicama u rujnu/listopadu, povodom Međunarodnog dana mentalnog zdravlja, organiziramo Dane mentalnog zdravlja s posebnim osvrtom na poboljšanje kvalitete života veterana. Povodom Akcije Baranja 3. travnja 1992. od 2014. organiziramo utrku Život za život, koja povezuje dva grada Valpovštine – Belišće i Valpovo. Od 2014. u sklopu projekta *Mi vama, vi nama* srednjoškolci volonteri udruge Otvoreno srce surađuju sa skupinama veterana u okviru dnevne bolnice OB Našice. U tijeku je snimanje dokumentarnog serijala posvećenog pričama otpornosti veterana.

praksi otpornosti i zahvalnosti²⁸ senzibiliziranjem lokalne javnosti putem medija, otvaranjem društvenog dijaloga različitih skupina ljudi pri čemu propitujemo imaju li ti projekti, započeti na lokalnoj razini, potencijal proširiti se na nacionalnu razinu.

ZAKLJUČAK

Pozivajući se na, u uvodnom dijelu spomenuto, Shepardovovo mišljenje da su najučinkovitiji oblici liječenja psihičkih poremećaja ratnih veterana društveni i politički, želio sam ponuditi novo razumijevanje na temelju dosadašnje prakse (u kojoj sudjelujemo ja i moji suradnici, različite skupine, kolege psihoterapeuti i veterani) i otvoriti prostor za alternativni diskurs, za zanemarene priče ili narative preživljenja, otpornosti i zahvalnosti kao sponu koja sudjeluje u izgradnji društvenog priznanja.

Moja dosadašnja (a i buduća) praksa velik je izazov za testiranje ponuđenog razumijevanja. Ona je pokušaj da se kroz daljnji dijalog (stručni, javni, medijski) gradi kontekst u kojem će, uz dominantnu kulturu traume, priče preživljenja i otpornosti dobiti svoje mjesto, a dijalog između kulturnih praksi otpornosti i zahvalnosti biti osnažen, što će u društvu omogućiti širu debatu ili projekte kako bi se na temeljima kulture otpornosti i zahvalnosti doseglo društveno priznanje ratnih veterana. Zbog toga sam otvoren za sve doprinose ili pitanja koja će ovaj članak prouzročiti u konstruktivnom smjeru.

LITERATURA

- Anderson, Harlene i Harry Goolishian. 1992. The client is the expert: Not-knowing approach to therapy. U: *Therapy as social construction*, ur. Sherila McNamee i Keneth J. Gergen. Newbury Park: Sage.
- Bannink, Fredrike P. 2008. Posttraumatic Success: Solution-Focused Brief Therapy. *Brief Treatment Crisis Intervention* 8(3): 215–225.
- Bateson, Gregory i Mary Catherine Bateson. 1987. *Angels Fear*. New York: MacMillan.
- Batina, Klementina. 2012. Postmoderni putnik: prilog razumijevanju suvremene kulture putovanja. *Studia ethnologia Croatica*, vol. 24, str. 61–85.
- Bonanno, George, Courtney Rennie i Sharon Dekel. 2005. Self-Enhancement Among High-Exposure Survivors of the September 11th Terrorist Attack: Resilience or Social Maladjustment? *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 88(6): 984–998.

²⁸ U fusnoti 28 spomenut je projekt *Mi vama, vi nama*. Nerijetko po završetku radionica nije bilo sasvim jasno tko je kome zahvalan: veterani, koji su u mladima dobili kvalitetne sugovornike koji ih razumiju, ili mladi koji su u veteranima dobili slušatelje i sugovornike (mnogima od njih to je prvo iskustvo da ih neka nepoznata odrasla osoba sluša i razumije) te njihovo životno iskustvo i mudrost kroz priče otpornosti.

- Bruner, Jerome. 1986. *Actual Minds/possible change*. Cambridge: Harvard University Press.
- Frankl, Viktor E. 1963. *Man's search for meaning. An introduction to logotherapy*. New York: Vintage Books.
- Freedman, Jill i Gene Combs. 1996. *Narativna terapija – socijalna konstrukcija omiljenih stvarnosti*. Novi Sad: Psihopolis institut.
- Galić, Mirko. 2015. Nijemci i Francuzi znali su dobro zbog čega se mire što su jedni drugima učinili. *Večernji list*, 7. kolovoza.
- Gergen, J. Kenneth. 1999. *An Invitation to Social Construction*. London: SAGE Publications.
- Jakovljević, Miro. 2014. U komunizmu smo svi imali manje, ali smo bili zadovoljni. *Večernji list*, 13. srpnja 2014.
- Joseph, Stephen i Alex Linley. 2008. *Trauma, Recovery and Growth*. New Jersey: JohnWiley&Sons.
- Jurić, Hrvoje. 2000. Filozofijska hermeneutika i praktična filozofija Hansa-Georga Gadamera. *Filozofska istraživanja*, god. 20 (2000), sv. 4, str. 615–650.
- Linden, Michael. 2003. Posttraumatic Embitterment Disorder. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 72: 195–202.
- Louisenichols psychology blog. 2011. Nomothetic research vs. idiographic research. <https://louisenichols.wordpress.com/2011/09/30/nomothetic-research-vs-idiographic-research/> (30. rujna 2011.).
- Ljubotina, Dragan, Zdenka Pantić, Tanja Frančišković, Martina Mladić i Stephan Priebe. 2007. Treatment Outcomes and Perception of Social Acknowledgment in War Veterans: Follow-up Study. *Croatian Medical Journal*, travanj 48(2): 157–166.
- Marathon Runners Stop to Honor World War II Veteran. 2014. https://www.youtube.com/watch?v=dp_OiWVcq1Y (4. ožujka 2014.).
- Matić, Predrag. 2005. *Ništa lažno*. Zagreb: vlastita naklada.
- McLeod, Saul A. 2007. Nomothetic Idiographic Debate. www.simplypsychology.org/nomothetic-idiographic.html (9. svibnja 2014.).
- Mills, Sara. 2003. *Michel Foucault*. London: Routledge.
- Možina, Miran. 2010. O psihoterapevtovi gotovosti v negotovost, dvojni vezi in paradoksih (About psychotherapist's certainty to uncertainty, double bind and paradoxes). *Slovenian Journal of Psychotherapy Kairos*, sv. 4, 1/2: 67–96.
- Njemačko-francuski model za pomirenje. 2013. Deutsche Welle. <http://www.dw.com/hr/njema%C4%8Dko-francuski-model-za-pomirenje/a-16538562> (22. siječnja 2013.).
- O'Hanlon, Bill. 1999. *Evolving possibilities*. Philadelphia: Brunner/Mazel.
- Pantić, Zdenka. 2012. Psihosocijalne intervencije prema braniteljima i njihovim obiteljima. U: Viktor Božičević, Siniša Brlas i Marina Gulin, *Psihologija u zaštiti mentalnog zdravlja*. Virovitica: Zavod za javno zdravstvo Sveti Rok Virovitičko-podravske županije.

- Popović, Božidar. 2013. Epistemology of psychotrauma: posttraumatic stress or/ and posttraumatic success. *Slovenian Journal of Psychotherapy Kairos*, 95–119.
- Runtić, Davor. 2010. *Tako smo branili Vukovar*. Vinkovci: vlastita naklada.
- Singer, Saul i Dan Senor. 2014. *Start-up nacija: tajna izraelskog ekonomskog čuda*. Zagreb: Profil.
- Shepard, Ben. 2001. *A War of Nerves: Soldiers and Psychiatrists in the Twentieth Century*. Cambridge: Harvard University Press.
- Shepard, Ben. 2007. Liječenje i posljedice posttraumatskog stresnog poremećaja s povijesnog gledišta. U: Mladen Lončar i Neven Henigsberg, *Psihičke posljedice traume*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Vlašić Smrekar, Nataša. 2014. Kako da Hrvatska od shut down zemlje postane start-up nacija? *Večernji list*, 23. kolovoza 2014.
- Seibert, Al. 2005. *The Resiliency Advantage*. San Francisco: Berrett-Koehler Publishers.
- Štajduhar, Dinko. 2010. Uvod u konstruktivizam za psihoterapeute. *Slovenian Journal of Psychotherapy Kairos* 4(1–2): 29–48.
- Šugman Bohinc, Lea. 1998. Kibernetika svetovalneg in terapevtskeg razgovora. *Psihološka obzorja* 7,4:81–94.
- Šugman Bohinc, Lea. 2000. Kibernetika spremembe in stabilnosti v kontekstu svetovalnega in terapevtskega dela s klientskim sistemom. *Psihološka obzorja* 9,2: 87–101.
- Šugman Bohinc, Lea. 2003. Kibernetika konverzacije – o spreminjanju razumevanja sebe in drugega skozi razgovor. U: *Drugi študijski dnevi Slovenske krovne zveze za psihoterapijo. Kaj deluje v psihoterapiji? Novejše raziskave njene uspešnosti*. Zbornik prispevkov, ur. Janko Bohak i Miran Možina. Maribor: SKZP, 35–44.
- Tedeschi, Richard G. i Lawrence G. Calhoun. 1995. *Trauma and transformation: Growing in the after math of suffering*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Yapko, Michael. 2012. *Trancework: An introduction fo the Practice of Clinical Hypnosis*. New York: Routledge.
- Williams, Raymond. 2006. Analiza kulture. U: *Politika teorije: zbornik rasprava iz kulturalnih studija*. Zagreb: Disput.
- Wink, Paul i Michele Dillon. 2002. Spiritual development across the adult life course: Findings from a longitudinal study. *Journal of Adult Development*, 9,79–94. U: Stephen Joseph i P. Alex Linley. 2008. *Trauma, Recovery and Growth*. New Jersey: JohnWiley&Sons.
- Zimbardo, Phil. 2009. *Luciferov učinak: kako dobri ljudi postaju zli*. Zagreb: Tim press.

FROM CULTURE OF RESILIENCE AND GRATITUDE TO SOCIAL ACKNOWLEDGMENT

Božidar Popović

SUMMARY

Today, after twenty-five turbulent years of war, post-war period, economic crisis, inefficient state administration, lack of sufficient growth of entrepreneurship, stratification of society, the author asks how open the subject of social acknowledgment of war veterans in the current political, social and economic circumstances. Based on the past own practice and research, the author has tried to make a breakthrough in understanding of looking at war trauma from post-traumatic stress to posttraumatic success, posttraumatic growth and resilience as complementary pairs of one continuum in the discourse of psychotherapeutic, individual, family or group work. In this article the author tries to make a step further and revolving in his mind this issue in the context of a broader public space based on the Gergen's social constructionist ideas, Gadamer's understanding of conversation and narrative practice based on the heritage of Foucault's ideas. The main issue which the author attempts to problematize is how to reach the social acknowledgment of war veterans on the foundations of the culture of resilience and gratitude. This could open the possibility of new understanding of the culture of resilience and gratitude on the broader social level.

Keywords: PTSD, post-traumatic success, post-traumatic growth, resilience, culture of trauma, idiographicity, culture of survival, culture of gratitude, social recognition.